

Régi magyar Mária-siralmak

KILIÁN ISTVÁN

Mindenekelőtt két alapvető fogalommal kell tisztában lennünk ahhoz, hogy a Mária-siralmak funkcióját, történetét megérthesük.¹ Legelőször tisztáznunk kell a szekven-
cia (sequentia) fogalmát. Jelentése könnyen meghatározható, de nehezen érthető, szó szerint: „következők” vagy érthetőbben: „az utána következő részek”, azaz a szentmise szertartásában a szentleckét követő részek. Közismert, hogy a II. vatikáni zsinat előtti liturgiában a szentleckét a jobb oldalon, a szent evangéliumot az oltár bal oldalán olvasta fel a pap. Azt hiszem, azzal is tisztában van mindenki, hogy a két könyv közül, amelyben a szent olvasmányok voltak, azaz a lecke és az evangéliumok, az egyházi liturgiában mindig a legnagyobb tiszteletet az utóbbi, azaz az evangéliumos könyv kapta meg. Ez a katolikus egyház tanítása szerint a könyvek könyve, az Istent és Jézus Krisztust is szimbolizálja. S minthogy a könyvet az oltár bal, azaz lecke oldaláról a jobb, azaz az evangéliumi oldalra kellett átvinni, ezt a cselekményt a lehető legnagyobb tiszteletadás-sal végezte el a pap és az asszisztencia vagy a pap és a ministráns. Az ortodox, azaz Aranyaszájú Szent János kialakította liturgiában mind a mai napig megmaradt ennek a tiszteletadásnak a lehető leglátványosabb és a legméltóságteljesebb módja: a szentmisét celebráló ortodox papság ünnepi körmenetben viszi át a misekönyvet az oltár bal oldaláról, a leckeoldalról a jobb oldalára, azaz az evangélium oldalára.

Ilyenkor megszólalnak a csengők, olykor még a harangok is, s a papság tömjénfüst áldozatával is megadja a könyvnek a teljes tiszteletet. Asszisztenciás szentmisében a nyugati liturgiában is megmaradt az evangéliumos könyv tömjénfüstölése. A római liturgiában ekkor az ünnepnek megfelelő verset énekeltek a papok, vagy a hívek maguk is, azaz ez következett vagy következik a szent lecke után. A szentmisének ezt a részét, amit sequentianak nevezünk, a graduale és a versus allelujaticus töltötte ki.¹ A graduale recitált zsoltárrészlet vagy allelujás versus. A pap ezt csendesen olvasta fel, a chorus vagy az előénekesek pedig ugyanezt az oltár lépcsőjén állva hangosan énekeltek. S ezután következett még az ünnep gondolatát tükröző himnusz, a sequentia.² Babits Mihály szerint a középkori egyháznak legalább négyezer sequentiája volt, s mára ebből a római misekönyvben már csak néhány maradt meg: a húsvét hetében elmondott *Victimae Paschali*, a pünkösd napján és nyolcadában énekel *Veni Sancte Spiritus*, az úrnapi *Lauda, Sion, Salvatorem*, a gyászmisében megmaradt *Dies irae, dies illa*, valamint a Fájdalmas anya ünnepén elmondott *Stabat mater dolorosa* kezdetű himnusz. Minket természetesen a *Stabat Mater* sequentia érdekel.

A másik kérdés, amivel feltétlenül tisztában kell lennünk, az az európai dráma kialakulása, azaz a műfaj történetének első néhány lépése. Nálunk is, mint valamennyi nyugati országban, vagy mint a klasszikus antik-

¹ Az írás első változata megjelent: KILIÁN István, „Magyar Mária-siralmak”, *Új Írás* 1981/4. (április) 3–17.

² RAJECZKY Benjamin, *Mi a gregorián?* (Budapest: Zenemű Kiadó 1981), 138–144. DOBSZAY László, *A gregorián ének kézikönyve*, (Budapest: Editio Musica. 1993), 324–327.

vitásban, az egyházi liturgia dramatikus. A pap és a hívek párbeszédes formában dicsérik Istent. A rózsafüzért mind a mai napig a hívek és a pap dialógusban mondják, de párbeszédes a többfajta litánia, amelyben a megszólítást a pap mondja: pl. *Mária, a béke királynője*, s a hívek válaszolják: *Könyörögj érettünk*. Az egyházi év folyamán az egyház Jézus életére, szenvedésére és kereszthalálára valamint feltámadására emlékezik.

A középkorban, sőt még jóval a könyvnyomtatás feltalálása után is a hívek csak nagyon kevésbé ismerhették a bibliát, amelyhez nem is lehetett hozzájutni. Szinte bizonyos, hogy a lelkeszi tevékenységet folytató papság sem jutott minden esetben hozzá. Ezért érthető, hogy bizonyos bibliai szövegeket a papnövédeknek memorizálniuk kellett, a szorgalmasabbak a fontosabb, a perikópában is használatos, főleg a vasárnapokon olvasható részeket le is másolták, s a liturgiát ezekből a privát másolatokból végezhatték.

A papi prédikáció természetesen hosszabb volt, mint manapság, olykor negyven, ötven percig is tartott. Megint csak természetes, hogy a hosszan előadott bibliai történetek vagy erkölcsi tételek a híveket elfáraszthatták. Bizonyos bibliai történetek bemutatására a liturgia eszközeit használták fel, s így alakult ki Európa-szerte a liturgikus dráma. Magyarországon a XI. századi Hartwick győri püspök *agendájából* került elő a *Tractus stellae*, azaz a *Csillagjáték*, amit vízkereszt napján liturgikus keretek között adtak elő.³ Ugyanebben a liturgikus kézikönyvben található az *Officium sepulchri*, azaz a húsvéti li-

turgikus dráma, más néven *Quem queritis*-játék.⁴ A pap Jézus feltámadását egyes szám első személyben jelenti be mind a mai napig így: *Resurrexi*, azaz Feltámadtam.

A szemléltetésnek a legegyszerűbb és a legkivihetőbb módja volt a dramatikus módszer, azaz bizonyos prédikáció-részeket párbeszédben írt meg, a párbeszédes bibliai eseményeket pedig eredeti formában adatta elő a pap. S így a prédikáció maradandó élményt nyújthatott a híveknek, még a művelteknek is és a kevésbé tanultaknak is.

Akik valaha is láttunk misztérium játékot, bizonyára éreztük annak újjáformáló, szándékunkat megváltoztató hatását. Ez a különleges emberi érzés azonban csak azokban jelent belső erőt, akik hisznek a misztérium által feltárt titokban.

Pályafutásom során nagyon sok régi magyar drámakézirattal volt alkalmam szembesülni, s közöttük természetesen olyanokkal is, amelynek a tárgya Jézus Krisztus kínszenvedése és kereszthalála volt. Kétségtelen, hogy ezek a drámák komoly formában hatottak rám. De nemcsak ezek, hanem azok is, amelyek tárgyukat a bibliából vették, s ezt a témát nagyszerű stílusban, kiváló dramaturgiai eszközök igénybevételével tudták bemutatni. Természetesen tudtam és tudok jóízűen nevetni a hajdani iskolai színpadokon előadott komédiákon vagy bohózatokon is.

Kardos Tibor az 1960-ban megjelent *Régi Magyar Drámai Emlékek* című kötetben az első drámai emlékek között drámaként közli az *Ómagyar Mária-síralmat*.⁵ Ezen annak idején minden szakértő megrökönyödött, hiszen a drámai műfajban írt mű legjellegzetesebb ismertető jegye a szereplőkre kiosztott párbeszéd. Az *Ómagyar Mária-síralomban* csak egyetlen személy, Mária mondja el végtelen fájdalmát, s eközben hol a közönség felé fordulva beszél, hol Fiához, Jézushoz közeledve szólal meg, hol a Halálhoz intéz kér-

³ *Régi Magyar Drámai Emlékek I.*, szerk. KARDOS Tibor, DÖMÖTÖR Tekla (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960) 257–261. (A továbbiakban RMDE I.) A magyar zene történetéből; szerk. SZABOLCSI Bence, BARTHA Dénes (Akadémiai Kiadó: Budapest, 1955), (*Zenetudományi tanulmányok*) 11–12. VÍZKELETY András „*Világ világa, virágnak virága...*”, [*Ómagyar Mária-síralom*] (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986)

⁴ RMDE I. 1960. 242–256.

⁵ *Planctus Beatae Mariae Virginis* [*Ómagyar Mária síralom*] RMDE I. 1960. 275–285.

dést, hol a fia életben hagyását kéri:

„Végy, halál, Engemet,
Egyetlenem éljen,
Maradjon uracskám,
Kit világ féljen!”

Kardos Tibor a legrégibb és a legszebb Mária-siralmat monodrámának tartja,⁶ s a harmincas évek magyar színházának egyik neves rendezője, Hont Ferenc pedig nemcsak Mária színpadi mozgásáról, a megszólítottak jelenlétéről beszél, hanem Mária kéztartásáról, gesztusairól is határozott véleményt formál meg.⁷ Mária második legfontosabb kérése:

„Kegyelmezzetek fiamnak,
Ne légyen kegyelem magomnak,
Avagy halál kinjával,
Anyát ézes fiával
Egyembelü öljétek!”⁸

Hadd haljon meg ő a fia helyett, s minthogy ez nem lehetséges, ő maga is meghalasson Fiával együtt. Az alább felsorolt Mária siralmakban ezek a kérések többször is elhangzanak, s Krisztus szava erre mindig a *nem*. Bevallom, nem hiszek az Ómagyar Mária-siralom monodrámái jellegében. Kétségtelen, hogy a balladák homálya, szaggatottsága, a tragédiák legmélyebb emberi érzéseinek ötvözete teszi tartóssá és megrendítővé ezt a nagyon régi éneket. Az is kétségtelen, hogy monodramatikus formában is elő lehet adni. Erre azonban a siralom keletkezése idejében senki nem gondolt, egyszerűen azért nem, mert ez a szöveg vagy a liturgiában hangzott el dallammal együtt, (bár akkor a szertartásban a latin nyelv uralkodott), vagy ami még

valószínűbb, egy latinul nem tudó női szerzetesközösségben pontosan akkor énekelték az előénekesek,⁹ amikor a pap épp ennek a latin szövegét csendben recitálta a szentlecke után. Akkor a női kórus gyönyörű gregorián dallamon énekelte el magyarul a jól ismert Ómagyar Mária-siralmat.¹⁰

A legrégibb és legszebb Mária-siralom értékét az adja, hogy a legmélysegebb emberi fájdalmakat tudta és tudja évszázadokon át közvetíteni. Ebben a sajátos műfajú költeményben nem az égi anya panaszkodik isteni gyermeke igaztalan halála miatt, hanem egy földi asszony sírja el mindannyiunk szeme láttára, füle hallatára, minden fiát elvesztő földi asszony égis erő keserveit.

A devóciós drámák siralmai

A pap és a hívek a Jézus kínszenvedésével és halálával kapcsolatos eseményeket olykor a lehető legszűkszavúbb, a bibliai szöveghez teljesen hű dialógusban adják elő. A karácsonyi jászolállítás szokása egyszerű néma szertartás volt, legfeljebb a hívek karácsonyi énekei tehették hangossá a szertartás után. S ebben a néma liturgiában, amely előtt vagy után karácsonyi dallamok töltötték be a templomot, mindenki arra a legszentebb pillanatra gondolt, amikor az emberiség megváltója szegény gyermekként világra jött, s nem volt hely számára máshol csak az istállóban. Fekvőhelyül szülei, Mária és József a szalmával kibélelt jászolt találták számára.

A szent asszonyok szentsír látogatását a liturgia a lehető legkevesebb szóval fejezte ki. S ezt a néhány szót ismétlik a feltámadás emlékeztetőjéül a sírhoz illatszerekkel igyekvő asszonyok. S ez a szűkszavúság fejezi ki a valóságot: *Nincs itt* – mondja a sírhelyet őrző

⁶ RMDE I. 1960. 77–82, 275–285.

⁷ HONT Ferenc, *Az eltűnt magyar színjáték* (Budapest: Officina Kiadó, 1940), 133–137.

⁸ VÍZKELETY, „Világ...”, Tagadja a dramatikus eredetet: MARTINKÓ András, *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988)

⁹ MEZEY László, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpádkor végén* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), MEZEY László „Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária siralomról”, *Irodalomtörténet* 1971/2. 356–370.

¹⁰ SZABOLCSI, *A magyar...* 11–12.

angyal, aki a sír bejáratánál fogadja az asszonyokat, – *feltámadt*.

Ezek mellett a némajátékok vagy nagyon szűkszavú, dialogizált ceremóniák mellett már a középkorban kialakult az úgynevezett *devóciós dráma* vagy másként *dramatikus prédikáció*. A műfaj elnevezéséről a lényegét fentebb már elmondottam. A papi prédikáció egyetlen célja az áhítatkeltés volt, Jézus születésének, életének, kinszenvedésének, halálának és feltámadásának, a bibliai események felsorolásának, történetek tökéletes teljes értékű átélése az igazi célja. Ennek fokozása kedvéért a pap szavát jelenetekkel, élőképekkel, énekbetétekkel színesítette. Az idők folyamán a jelenetek egyre inkább előtérbe kerültek, s a pap lassan-lassan az előadott események narrátorává vált, s már csak néhány szóval mondta el az összekötő szöveget.

Laskai Osvát latinul írt dramatikus prédikációjában Mária és Jézus emberi voltát hangsúlyozza.

Ebben a mélységes emberi fájdalomban, az ezt érzékeltető szövegben csak elvétve fedezhető fel a teológiában képzett szerző tanító szándéka. Nem hitbéli ismereteket akar tehát Laskai közvetíteni, hanem az igaz emberi fájdalom iránt akarja az emberekben az együttérzést felkelteni. A kereszten függő, már halott fiúhoz a földi édesanya szól zokogva:

„Ó Fiam, ó én Fiam! ...Mi történik itt, hogy én ma nem tudok segíteni ekkora szükségben? Ó, kedves Fiam, milyen szűk halotti ágyat választottál! Ó dicsőség királya, hol van a fejedalja, hol a lepel? Miért nem akartál meghalni az Anya karjában, mint mások gyermekei? Ó, kedves Fiú, miért nem tekintesz a kesergő Anyára vérző szemeiddel? Miért nem szólsz a te Anyádhoz...? Vajon nem én szültelek-e téged?... Vajon nem te szoktál édességgel szólni Anyáddal gyermekséged idején és annak utána is? Szólj most Anyádhoz, akit ugyan-

azon a kereszten ugyanazok a szegek gyötörnek, mint téged, Fiam!”¹¹

Majd Jézust halála után leveszik a keresztről, s Mária ölébe veszi halott fia merev testét. Van-e ennél nagyobb fájdalom? S az édesanya ajkán újból zokog a szó:

„Ó, én Jézusomnak szentséges lábai, akik a tenger hátán jártatok...! Miért sebezttetek meg ennyire? Ó, dicsőség Királya, miért fekszel hanyatt előtttem, a te Anyád előtt, tövissel koronázva, igen meggyötörve és lemeztenítve? Ó, kedves Fiam, te születésedtől kezdve szegénységben éltél, és íme, most odáig jutottál, hogy nincs hely, ahol fejed lehajtanád! Ó, te lelkek szeretője! Ó, szent szegénység szeretője, bizony, meztelenül látlak téged, aki tarka ruhákkal öltöztetted a világot.”¹²

Az első magyar Mária-siralom egy-egy gondolata tér vissza Laskai latinul fogalmazott, 15. századvégi passiójában. Nincs ebben a siralomban egyetlen kegyes szólam sem, nincs benne szakrális hang, csak a legtermészetesebb, emberi, anyai érzés sír fel a ferences barát soraiban.

A későbbi Mária-siralom kódexeink dramatikus prédikációiban maradtak ránk, s valamennyi tökéletes asszonyi érzésvilágot fejez ki. Mária óvná, mentené fiát, hogy az igazságtalan ítéletet ne hajtsák végre rajta. A ferences család nőtagjai számára készült 1506-ban az úgynevezett Winkler-kódex, amely evangéliumi szövegeket, különféle imákat és elmélkedéseket tartalmaz. Devóciós passióját, valamint az imént idézett magyarra fordított Mária-siralom szövegét legfeljebb néhány év, esetleg évtized választja el egymástól. Összeállítói valószínűleg ismerték Laskai munkáját vagy ugyanabból a forrásból merítették, hisz a két szövegben ismétlődnek a

¹¹ RMDE I. 1960. 365.

¹² RMDE I. 1960. 367.

gondolatok. A Winkler-kódex szenvedéstörténete azonban már magyar nyelven született.

A fájdalmas anyja ebben a darabban is fia testi szépségének elvesztését siratja, s ez is mélységesen mély emberi vonás: az édesanya a méhéből született gyermeket minden korban a legszebbnek látja, s ennek tartja Mária is Jézust:

„Óh, én szerető fiam, én tégedet ez velágra adalak minden emberfiainak felette szépségesben. Mast kedég latom szent orcadat, ki vala szép piros szinnel meg ekesülven, halalos sargával meg hervadotnak lennie, és ki vala mindennél szebb, immár látom mindenneknél éktelembnek lennie. ... Es ime a szentseges kezek... latom, hogy a vas szegekkel által verven tartatnak. Es ime az szentseges sziv,... immár egyebet nem tud, hanem csak halálnak keserűségét. Es imé a szentseges labak, kiknek a tenger rajta jarvan hatat vete, immar latom, hogy ezeket is az kemén vas szegek birjak. Valyon mikeppen szenvedhet anyai sziv ennyi sebeket ő fian latnia, hogy ő szive meg nem hasad.”¹³

De nemcsak Laskai gondolatai ismétlődnek ebben a siralomban, hanem az Ómagyar Mária-siralom ismeretlen szerzőjéé is:

„Világnak világa
Virágnak virága!
Keservesen kízzatol
Vas szegekkel veretel.”

Máriában ismét csak felébred a gondolat, bárcsak édes fiával együtt halhatna meg:

„Azért immar, ergalmazó fiam, mongyad akar csak azt, hogy haljak meg te veled.
Mert nekem nalad nekül elnem halal,

és te veled meghalnom elet. Ó, szerető fiam, mit halgac, mire nekem nem szolasz? Nemde jól tudodé, hogy én teged én szüvemnek alatta hordoztalak és nagy szegenségbe neveltelek, szorgalmatossaggal őriztelek, nagy edesden szolgaltalak és szüvem szerént szerettelek? Immar kedég a keserűség én erőmet el vötte és labamon imar állanom nem hagy.”¹⁴

Az előbbi szövegnél alig néhány évvel későbbi a Weszprémi-kódex Mária-siralma. Ez is a ferences apácák számára készült magyar nyelven a 16. század legelején. A kódex nagypénteki, dramatikus prédikációjából megtudjuk, hogy még az utolsó vacsora előtt, talán Betániában Jézus maga közli Máriával, édesanyjával, hogy neki nemsokára meg kell halnia. *A keges Anya ...ekkor be menven az ő ... Fianak czellaczkaiban...* – prédikálja a pap –, s ott Jézus elbúcsúzik Máriától, aki azonnal sírva fakad, és esengve rebegi el kéréseit egy csokorban:

„Ezek a Szűz Anyának kérései: Hallván ezt a tiszteletes Anya kezde ezeket ő tőle kérnie. Elsöt, hogy más képpen váltanaia meg eh világot, ne az ő halálával, miért Istentől ez egyebkeppen is meg lehet. Másodikát ezt kére, hogy ha meg akarna halni, ne lenne ilien rettenetösen. Harmadikat, hogy ha illien szörnyű halalt akarna szenvedni, tehát ő es halna meg ugyan vele, avagy lenne érzekenység nekül akarón.”¹⁵

A Fájdalmas Édesanya három kérése együttesen a magyar irodalomban talán itt fogalmazódik meg első alkalommal: azaz ne halálával váltsa meg szent Fia az emberiséget, s ha ez nem lehetséges, hadd haljon meg ő, Mária helyette, s ha ez sem lenne lehetséges, hadd haljon meg ő, Mária is édes Fiával

¹³ RMDE I. 1960. 393–394.

¹⁴ RMDE I. 1960. 394.

¹⁵ RMDE I. 1960. 403.

együtt. E kérések közül kettőt már az *Ómagyar Mária-síralomból* ismerünk, megfogalmazódik azonban itt egy újabb kérés is, ha ez a harmadik kérés sem lehetséges, akkor legalább Jézus halála kínzatás és fájdalom nélkül történjék, s talán ebben a kérésben rejtőzik még egy gondolat: Jézus halála ne okozzon elviselhetetlen fájdalmat a Szűz Anyának sem. Mennyire természetesek ezek az anyai kérések, s amennyire természetesebbek, annyira lehetetlen is megvalósításuk. Ha semmi más, ez a négy kérés is mutatja, hogy Mária fájdalma mélységesen mély emberi fájdalom, s ezt elviselni neki is éppen olyan nehéz, mint bármelyik másik édesanyának. Mária keserűségében ott zokog a ki nem mondott, ki nem mondható szó, amelyre eddig csak az Ómagyar Mária-síralom latin mintájában találtam példát: *crucior dolore*, azaz keresztre feszítettem a fájdalomtól. A teológus vagy egyáltalán a Mária fájdalmát tökéletesen átérző ember az agg Simeon egykori jövődölését csak így tudja magyarázni. S csak ezután szakad ki Mária lelkéből a leghatározottabb fájdalom:

„O, ki dragalatos Fiutól fosztatom meg! En edes Istenöm! Immar minden életömet sirasokba es keserüségömben kel el költenem! Eh, mai napon mindön örömem keserüségre fordula! O, en Istenöm, ki agygya ennekem a könyhullattasnak kut fejet, hogy ejel es nappal sirassam az en lölkemnek keserüségét?”¹⁶

Az Érsekújvári-kódex dramatikus prédikációja valójában kiválik a sorból. Azok a passiók, amelyeket eddig ismertettünk, Assisi Szent Ferenc magyarországi női követői számára készültek. A 16. század első harmadának végén (1529-31) keletkezett Érsekújvári-kódex szent szövegeit a Nyulak szigeti domonkos apácák számára másolta Sövényházi Márta. Az ebben a kódexben található

passió már szinte teljesen Mária szenvedésévé fordítja Jézus kínjait, Mária mellékszereplőből főszereplővé lépett elő. Nyilvánvaló, hogy ez a változtatás a magyarországi Mária-kultusz terjedésének is nagyszerű bizonyítéka, de annak is, hogy a prédikáció szerzetesnők számára készült.

A legfájdalmasabb pillanatban a megsíratott fiú holttestét leveszik a keresztről, s a zokogó anya ölébe helyezik, aki csak sír és sír és sír:

„Oh, ennekem, keserves Annyanak, ki ily jo Fiutul el válék! Hova hagyod arva Anyadat?... imar tüled el kel valnom, nincs mit tennem... en edes fiam, megyek imar. Es hova legyenek? Mert te valal az en vigassagom. Es csak te valal eletem, fiam.... te valal az en lelkemnek edessege, es az en szívemnek gyekere. Fiam,...ne hagy el engemet! Had halyak meg te veled, Fiam, hogy ne valjam el tüled...? Jaj, ennekem, en edes, fiam, mert immar tüled el kell valnom...”¹⁷

Az Érsekújvári-kódex Mária-panaszaiban újból visszatérnek az Ómagyar Mária-síralom egyes motívumai. A zsidók elleni természetes vád ebben is megjelenik, mint legrégibb és legszebb műfaji előzményében:

„Zsidó, mit téssz
Törvényelen,
Mert Fiam
Büntelen hal?
Fogva, huzogatva,
Öklelve, kötve
Ölöd.”

A misztériumdrámák Mária – síralmai

Csíksomlyó ferences zárdája a misztériumjátékszáz igen gazdag hagyományát teremtettem meg a 18. században. Az itt működő ferences iskola diákjai 1723 óta minden esz-

¹⁶ RMDE I. 1960. 404–405.

¹⁷ RMDE I. 1960. 421.

tendőben színre vittek egy-egy iskoladrámát, legtöbbször nagyhéten vagy nagypénteken Jézus szenvedéstörténetét. Ez a halhatatlanul nagy mennyiségű történeti passió-misztérium a 19–20. század fordulóján még a kutatók rendelkezésre állt. A hatalmas, több mint hatszázötven teljes íves kéziratok könyv a második világháború idején elveszett, a kegytemplom takarításakor azonban 1980-ban váratlanul előkerült, s ma már a szakemberek kutathatják, közölhetik a szövegeit.¹⁸

Néhány szenvedéstörténeti dráma cselekményelemeinek ószövetségi előképei is megjelentek a színpadon, máskor csak maga az újszövetségi eseménysor készítette bűnbánatra a híveket. Az 1729-es, előképekkel tarkított szenvedéstörténet előadása során Mária így búcsúzott el nagyon szeretett fiától:

„En szerelmes Fiam, immár hova legyek,
Szorogantásimmal mely felé siessek?
Tudom, ez Világon, hogy helyet nem lelek,
Nem tudom az után, szegény mit reméljek.
[...]

Ki aggya azt nékem, hogy meghallyjak veled?
Élnem e' világon mi haszna kivüled,
Ah, ha még lehetne, hogy a' te kereszted
Lenne közös velem, s minden szenvedésed?

Meg bocsás, én Fiam, hogy ha eletedbe
Ugy mint igaz anyád, nem jártam tisztelenben,
Jo gondot te reád gyermekségedben
Hogy ha nem viseltem, bocsás meg mindenben!

Egyebet nem kérek én dajkaságomért,
Hanem hogy a te nagy irgalmasságodért
Könyörgök előtted a' te országodért,
Onnan ki ne rekezd Anyád szegény ügyét.

Anyai Aldásom, fiam, adom reád,
Az mennyei Atyád, kérem, vigyázzon rád,
Mennyei Angyalok vigyázzanak reád,
Anyádnak áldása ezzel szálljon reád!”¹⁹

Potyó Bonaventúra 1739. március 27-én, nagypénteken előadott stációs misztérium-játékában is megjelent a síró, zokogó Mária, aki Jézus holttestének sírba helyezésekor rebegte el végtelen nagy fájdalmát:

„Jaj, hogy kel meg valnom szerelmes fiamtól,
Hogy kel el távoznom ezen koporsótól?
Hogy felejtkezhetem az en Kristusomról,
Mennyekből adatott drága Jézusomról?

Mikor eszemben jut keserves halála,
Hét hegyes tűr szívem annyiszor meg járja,
Szívemnek, lelkemnek indul nagy fájdalma,
Belső reszeimnek öregbedik kínnya.

¹⁸ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században* (Budapest: Argumentum, 1993), 113–132.; MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztérium-drámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere.* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Piliscsaba–Budapest: 2009).

¹⁹ *Nap, Hold és Csillagok velem zokogjatok. Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, (Budapest: Argumentum, 2003), 115. Kritikai kiadása: *Ferences iskoladrámák. I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739.* szerk., sajtó alá rendezte, DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009), 504–505. (RMDE XVIII. 6/1.)

Ki adgya én nékem, hogy itten meg hal-
jak,
Szent Fiammal együtt koporsóban szál-
jak,
Hideg tetememmel mindenkor marad-
gyak,
En szerelmesemtől soha meg ne valjak?

Jaj, fogjatok, kerlek, többet nem szolha-
tok,
Szivemet, lelkemet el fogtak bánatok!
Mindgyárt el ajulok, jaj, hamar fogjatok,
S a földre esem, ha meg nem tartotok!”²⁰

A rendező nem is késik nagyon gyorsan uta-
sításában megjegyezni ez után a siralomszö-
veg után az alábbiakat: „Itt Mária Magdolna
és Jakab Máriája tartják a már-már össze-
csukló Boldogságos Szüzet, s megtartják mind-
addig, amíg az Angyal és a Bűnös így beszél-
nek, mint láttuk.”

Nyilván a csíksomlyói ferencesek hatásá-
ra, a mintegy 50 kilométerrel távolabb fekvő
Kézdivásárhelyen a minorita iskolában is
előadtak passiójátékot. Eddigi adataink sze-
rint csak kétszer, s az egyik Bene Demeter
névéhez fűződik, a másik Juhász Máté szer-
zeménye. Rendkívül tanulságos Benének a
kézirat címlapjára írt megjegyzése: *praedi-
cavi frater Demetrius Bene* („Prédikáltam én,
fr. Bene Demeter”). A Miskolcon előkerült
darabhoz nincs szereposztás, de elképzelhe-
tő, hogy Krisztus szerepét maga a praedi-
cator, Bene Demeter játszotta el. A darab
előadására csak Bene kézdivásárhelyi tartóz-
kodásának éveiben kerülhetett sor.

Bene Demeter kézdivásárhely-kantai mi-
norita paptanár volt, aki 1715-ben született a
Kézdivásárhelyhez közel eső Osdolán. 1747
táján került a kantai minorita iskolába taní-
tani. Nagypénteki dramatizált passiójának
kéziratát a Borsod megyei Állami Levéltár
őrzi. Passiójátékát Csíksomlyón másolta a
ferences szerző által készített eredetiből.
Életútjának Miskolc után következő állomásai:
Nagyenyed, Nyírbátor, majd Szilágysomlyó
voltak. Kantán, Kézdivásárhely tőszomszé-
dságában halt meg 1762-ben.²¹

Bene misztériumjátékában Mária három-
szor esedezik Fiához. Először azt kéri, hogy
az emberiséget ne saját halálával, hanem
másként váltsa meg, másodsorban azért kö-
nyörög, hogy ha már mindenképpen meg kell
halnia, olyan halálnemet válasszon, amelyet
elszenvedve fia vére ne áztassa e földet.
Harmadik kérése pedig az, hogy ha csak ha-
lála árán válthatja meg a világot, legalább
vele együtt halhasson meg. Mária itt nem
szemtanúja Fia ártatlan szenvedésének, szen-
vedő társa is. A bethániai jelenet után már
csak a kereszt tövében állva találkozik meg-
feszített fiával, siralmát az akkor bizonyára
közismert „Jaj, nagy kedven tartott” című
katolikus népének dallamára énekelte:

„Oh, én Fiam Jesus, méhem szent mag-
zattya,
Jaj, hogy menél a halálra
Szomoruságomra!

Oh, drága szülöttem, jaj, kinek vétettél,
Hogy keresztre feszítettél,
Szörnyü kint szenvedél?

[...]

²⁰ *Nap, Hold és Csillagok velem zokogjatok. Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, (Budapest: Argumentum, 2003), 205. Kritikai kiadása: *Ferences iskoladrámák. I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*. Szerk., sajtó alá rendezte, DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009) 928–929. (RMDE XVIII. 6/1.)

²¹ KILIÁN István, *A minorita színjáték a XVIII. században. Elmélet és gyakorlat*. (Budapest: Argumentum, 1992), 222–223.

Jaj, hogy látlak téged most illy nagy vé-
resen,
Csúful függesz Kereszteden,
Nevetnek igyeden!

Jaj, jaj, immár nékem, keserves Anyának,
Terhe nyom szomorúságnak,
Szivbéli bánatnak!

Hova fordullyak már? Nincs vigasztalá-
som.
Gyászban borult ékes napom,
Mint tenger bánatom.

Vignak immár senki éngemet ne híjon,
Hanem szomorúnak mondgyon
És én velem sirjon!

Oh, mindenek, a' kik világ után jártok,
Fájdalmimat vizsgállyátok,
Hasonlot nem láttok!

Ezerszer mert inkább kívánok meg halni,
Szent fiammal temettetni,
Mint világban élni.”²²

Mária siralmát a bűneiből megtért Mária Magdolna keservei követik úgy, mint a Winkler-kódex dramatikus prédikációjában. Itt is Mária Magdolna veszi sorba a halott Jézus *ártatlan testét, kegyelemmel néző édes szemét, drága, szent füleit, kedves, édes száját*. Bene a terjedelmesnek ítélt Mária-siralmat kettéosztotta, s az egyik szövegrészt Mária Magdolna szájába adta.

Az 1759-ben előadott csíksomlyói misztérium szerzőjét nem ismerjük, tudjuk azonban, hogy a diákok tanára ekkor Frenk Elek volt, ő tanította ugyanis ebben az esztendőben a darabot színre vivő grammatistákat. A három felvonásos passióban nagyon kis szerep jut Máriának, aki az utolsó vacsora után találkozik fiával épp akkor, amikor Jézus

megjósolja Péternek, hogy háromszor fogja megtagadni. Ekkor lép a színre Mária, s most már Jézus neki is bevallja, hogy hamarosan meg kell halnia. Ebben a darabban is, miként Bene Demeter drámájában, Mária háromszor kérleli fiát. Először azért könyörög, ne halálával váltsa meg az emberiséget, másodszor azért eseng, hogy valamiféle könnyebb halálnemet válasszon, harmadik kérése az édesanya legemlékeztető kívánsága: csak sejtetni lehet, mi volt Mária harmadik kérése. Az ismeretlen kompilátor, talán maga a rendező, itt árulja el, hogy darabját valaki mástól kölcsönözte, ugyanis minden bizonyítékkal hagyott egy teljes versszakot, amely a tulajdonképpeni kérést tartalmazta. Sejtethető azonban, hogy a harmadik kérés ugyanaz, amit már a korábbi játékokban találhattunk: Mária fiával együtt szeretne meghalni. Jézus pedig megköszöni anyjának neveltetését, miatta viselt sok-sok fájdalmát. S Mária ekkor a hozzá legközelebb álló Judásra bízta Jézust. Az áruló apostol gúnyos, sejtelmes szavai, vagy a színen megjelenő ördög nevetése jelzi azt, amiről az utóbbi szereplő is szól, a gyermekien naiv Mária fiát a legrosszabbra bízta: *Kecskét választanak káposztás kertésznek*. S miután az édesanya fia sorsát elintéztnek hitte, akkor kezd sírni:

„Jaj már hova legyek, fájdalomnak anyja?
Valjon merre mennek siralom Leannya?
En arva fejemnek ki leszen gyamola,
Keserves lelkemnek meg vigasztaloja?
[...]

Jaj, nem fordulhatok én immár örömré,
Mert a fájdalomnak élles, hegyes töre
Egészen énnem a szívemre mene.
[...]

Oh, én édes fiam, immár hova légyek?
Vigasztalást, nincsen sohult, kitől végyek.
Szomorúságomban mely felé siessek?
Nem tudom, mert nincsen már, a kit
remélyek!”²³

²² *Minorita iskoladrámák*, szerk., kiad. KILIÁN István, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989). 125–168. (RMDE XVIII.2)

²³ Kritikai kiadása: *Ferences iskoladrámák. III., Csíksomlyói passiójátékok 1751–1762.* szerk.

A most tárgyalt csíksomlyói Mária-siralom egy részletét egy másik kéziratban is megtaláltuk. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött variáns azonban terjedelmesebben engedti siránkozni Máriát, aki még ott, a Koponyák hegyén is elzokogja fájdalmát:

„Jaj, nagy kedven tartott, szerelmes
szülöttem,
Ki nélkül már ez világon holtig árva
löttem!
Oh, én szerencsétlen s keseredet Anya!
Válik é
Szent Fiam testét, ki ölömbe adgya?

Rendely segítségét, oh, édes Istenem,
Hogy szülöttemnek szent testét innen
kivihessem!
Vaj ha volna, a ki Pilátushoz menne,
Szent testnek le vételére engedelmet
kérne!”

Ekkor Mária a rendezői utasítás szerint leül a kereszt tövébe, s annak fáját csókolgatja. Majd újból hozzakezd a síráshoz:

„Ültem árnyékában, kit kívántam, annak,
Gyümölcse nem édes, hanem keserű
torkomnak.
Sírjatok én velem, jó Asszony barátim,
Ez világban kik tугyátok az én árvasá-
gim!”²⁴

DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, sajtó alá rendezte, DEMETER Júlia, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÓVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg) (Budapest: Balassi Kiadó, 2021), 554. (RMDE XVIII. 6/3.)

²⁴ PINTÉR Márta Zsuzsanna, „Az *Inductio de passione Christi* című csíksomlyói iskoladráma” in *Írók és művek a XVII–XVIII. században*, szerk: HARGITTAY Emil, LANCSÁK Gabriella, (Budapest: ELTE, 1984), 182–183. Kritikai kiadása: *Ferences iskoladrámák. II., Csíksomlyói passiójátékok 1740–1750.* szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, sajtó alá ren-

S az asszonytársak közül Mária Magdolna kezd el Jézus anyjával együtt zokogni, akár csak Bene Demeter misztériumjátékában.²⁵

A minorita Juhász Máté passiójátékát 1761-ben szülővárosa, Jászapáti költségén jelentette meg. Juhász Máté 1706-ban született Jászapátiban. Valószínűleg Egerben lépett a minorita rendbe, 1734-től két tanéven át tanított Nyírbátorban, innen házfőnöknek Nagybányára vitték, onnan pedig Miskolcra került tanítani. Mint házikáplán halt meg Nagypeléken. Irodalmi, tudományos tevékenységét egyetlen könyve jelzi, ebben azonban nagybányai házfőnöksége idején különböző műfajú műveit jelentette meg: különféle ünnepekre szóló köszöntő verseit, halotti versét gróf Károlyi Sándor halálára, valamint egy házi orvosságokról szóló „tanulmányát”. Nagypénteki misztériuma párhuzamos jelenetek sora. Egy-egy bibliai történet, az úgynevezett prefiguráció, ószövetségi előkép áll a szenvedéstörténet jelenetei előtt. S mint-hogy a kor egyházi műveltségű embere ekkor jelképekben, szimbólumokban, élőképekben, a költészet legsajátosabb eszköztárában élte meg egyéni és közösségi hitelményét, ezért valamennyi közül ez a misztériumdráma tükrözi legtökéletesebben a barokk misztikumot, az egyre terjedő, virágzó rekatolicizmus lángoló hitvilágát.

Juhász Máté misztériumdrámája esztétikai tekintetben is igen sokat nyújt, s ezért, úgy gondolom, hogy az ebben található Mária-siralom is a legértékesebb. Drámájában a már korábban említett Jézus, Mária, valamint Péter és Júdás négyes tragédiája mellé járul János és Mária Magdolna személyes

---

dezte, DEMETER Júlia, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÓVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg). (Budapest: Balassi Kiadó, 2021) 554. (RMDE XVIII. 6/2.)

²⁵ MEDGYESY S Norbert, *A csíksomlyói Mária siralmak elő és utóélete* in *Czuczor Gergely Bencés Gimnázium Évkönyve 1996–1997.* (Győr, 1997), 88–122.

tragédiája is. A Jézus halála miatt tragédiát hordozók köre a 18. századra teljesen kiterjedésedett, mintha a szerző, illetőleg a szerzők ezzel is jelezni akarták volna, hogy a misztériumjáték nézőinek is, minden jelenlétvőnek át kell élnie a fájdalmas kínszenvedést, mert Jézus kínszenvedése és halála mindannyiunk személyes tragédiája is. Mária, Péter, János, Mária Magdolna és Júdás siralmi ebben a misztériumban már énekelt betétek. S minthogy a siralmak és a siratók száma megszorodott, Máriának a siralmára már sokkal kevesebb hely jut a drámában. Ő ugyanis nem kíséri végig fiát a fájdalmak útján, csak egy pillanatra jelenik meg, ez az idő azonban elegendő arra, hogy szinte himnikus szárnyalású költemény hagyja el Juhász Máté tolla nyomán az édesanya ajkát:

„Oh, fiam, méhemben kit gyengén hordoztam,
Melegtől s hidegtől híven oltalmaztam,
A fuvó szélről házamba bé hoztam,
Szörnyű vérben s fagyban már a tested láttam.

Szíved szenvedése a tenger mélysége,
E nép dühössége kövek keménysége,
Most a napnak fénye az éjj setésége,
S keserves kinnyaid anyád epossége.
[...]

Oh jaj, a kik láttok, engem meg szánnyatok!
Angyalok mennyekben, minnyáján sírjátok,
Nap, Hold és Tsillagok velem zokogjatok,
Oh, fiam, veled hogy most meg nem halhatok!”

Ezután már csak Jézus holttestének levétele után találkozunk Máriával, aki halott gyermeke testét ölébe veszi. Ekkor szakad ki belőle a legszomorúbb fájdalom:

„Jaj, jaj; gyermekemnek, drága, piros vére,
Az egész világnak ki lől drága bére,
Melly rut s melly gyalázat ma Tégedet ére,
Kiért a lelkemhez nagy fájdalom fére!

Jaj, édes szülöttem, mindeddig féltélek,
Mint a két szememet téged őrizélek,
Kicsiny valál, mikor szaladva vivélek,
De ugyan hollóknak torkába ejtélek!

Oh, szerelmes fiam, ártatlan bárányom,
Lelkem szerint való legdrágább aranyom.
Illy nagy gyötörlmidben ez halál majd elnyom,
Már mitévő legyek, elmém vetem s hányom.

Bár ápolgathatnám a te szép testedet,
Megmosogathatnám megkínzott fejedet,
Felszabadithatnám leszegzet kezedet,
Es megtörülhetném általvert mellyedet!

Oh, jaj, melly keserves egy árva Anyának
Ki illy nagy gyötörlmét láttya egy fiának,
Magát inkább adná keserves halálnak,
Hogy sem ezt engedné szülött Magzattyának.

Jaj, rebeg a nyelvem, immár nem szólhatok,
Szívemnek fájdalma miatt nem álhatok,
Jaj, lelkeim, kérlek, csak hamar fogjatok,
Akik ez esetet látni fordultatok!”²⁶

S a siralom végén Mária felszólítja a jelenlétvő közönséget, hogy vele együtt énekeljenek el egy keserves éneket.²⁷

²⁶ *Minorita iskoladrámák*, 259–260. (RMDE XVIII. század 2.)

²⁷ Kilián István halála előtt néhány nappal jelent meg a Ferences iskoladrámák II. és III. kötete, bennük további, eddig publikálatlan Mária-siralomokkal. *Ferences iskoladrámák II. 1740–1750*, szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÖVÁRI

Végig tekintettünk néhány régi, magyar Mária-síralmat. Tudnunk kell, hogy a csíksomlyói, rendkívül gazdag obszerváns ferences hagyomány mellett a misztériumjátászás gyakorlattá vált a 18. században a konventuális minoriták iskoláiban is. Erre nemcsak Bene Demeter most előkerült, vagy Juhász Máténak már a 18. században kinyomtatott drámája kiváló példa, hanem a nyírbátori Krucsay oltár is.²⁸ Fel kell tennünk a kérdést: milyen a kapcsolata a most hallott Mária-síralmaknak a legrégebbi és a legszebbel, az Ómagyar Mária-síralommal? Bár kétségtelen, hogy a 14. század eleje és a 16. század közepe között mintegy két és fél évszázad a különbség, mégis a szóhasználatban, stílusfordulatokban, Mária kérdéseiben és kéréseiben fel kell fedoznünk a hagyomány tartós voltát.¹

Ezért úgy hisszük, hogy ma már nem lehet az Ómagyar Mária-síralomról úgy írni, hogy a hagyományt, amely a 16. század közepétől folyamatosan kimutatható, nem vesszük figyelembe. Az Ómagyar Mária-síralom nem monodráma, mint ahogyan azt Hont Ferenc és Kardos Tibor állították, hanem szekvencia, azaz a katolikus liturgiában a szentlecke és az evangélium között egykor az előénekesek által énekelt liturgikus dal szövege. Abban igaza van Hont Ferencnek és Kardos Tibornak is, hogy ezt a szekvenciát

elő lehet teátrálisan is adni, mint ahogyan a 18. században a drámai műfajban írt kései Mária-síralmak előadása is bizonyíthatóan gyakorlattá vált. A szekvenciát csendes misében a pap olvasta fel latinul, ünnepélyes szentmisében ugyanezt már az előénekesek énekelhették latinul vagy magyarul, majd később valamennyi hívő (természetesen népéneként) anyanyelvükön.

A legrégebbi és a legszebb Ómagyar Mária-síralom több évszázadra példát adott stílusának, szóhasználatának, szófordulatainak ismétlésére tovább hagyományozására. Ez a stílushagyomány pedig annak köszönhető, hogy a szekvencia szövege előbb csak latinul, később előénekesek vagy a hívek nyelvén magyarul őrizte, mint minden liturgikus szövegnek, imának fordulatait, szóhasználatát, stílusát, költői képeit, s tartalmi sajátosságait. S ahogyan évszázadok alatt a Miatyánk imádság szövege a különböző keresztény felekezetek nyelvén és használatában szinte teljesen azonos formában és tartalomban megőrződött, úgy őrzik a 16. századi dramatikus prédikációk, és a 18. századi passiójátékok Mária-síralmai az egykori szekvenciának, az Ómagyar Mária-síralomnak a textusát.

Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg), (Budapest: Balassi Kiadó, 2021) 887. p. (RMDE 18. sz. 6/2.) – *Ferences iskoladrámák III. 1751-1762*, szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÓVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg), (Budapest: Balassi Kiadó, 2021), 868. p. (RMDE 18. sz. 6/3.). A további kötetek megjelenését 2022-re és 2023-ra tervezzük.

²⁸ JAKAB Viktória, KILIÁN István, „A Biblia, a liturgia és a misztériumdráma hatása a nyírbátori Krucsay-oltár mesterére. I–III.” *Rajztárlás*, 1982/4., 15–20; 1982/5., 6–8.; 1982/6., 27–60.